

SEYFULLA ASLANOV

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
“Hüquq” kafedrasının müəllimi,
hüquq üzrə fəlsəfə doktoru
e-mail: aslanovseyfulla@gmail.com*

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TARİXİ YADDAŞ SİYASƏTİ: AZƏRBAYCANLILARIN DEPORTASIYASI KONTEKSTİNDƏ

Müstəqillik dövründə qazandığımız mühüm nailiyyətlərdən biri tariximizin uzun illər gizli saxlanılan, saxtalaşdırılan və təhrif edilən dövr və hadisələrinin obyektiv mənzərəsini yaratmaq imkanı əldə etməyimizdir. Belə hadisələrdən biri də dövlətimiz tərəfindən artıq öz siyasi və hüquqi qiymətini almış azərbaycanlıların soyqırımıdır. Biz bir daha tarixi keçmişə qayıdırıq; xalqımıza qarşı açıq şəkildə həyata keçirilən geniş miqyaslı aksiyaları ürək ağrısı ilə yad edirik.

*Heydər Əliyev
Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri*

Müvəffəqiyyətlə yola saldıığımız “Şuşa İli”dən “Heydər Əliyev ili”nə keçid təqvim ilinin sadəcə dəyişməsi olmayıb, doğma Azərbaycanımızın tarixində üzvi əlaqədə olan iki böyük Milli Sərvətin bir-birini tamamlaması, məntiqi ardıcılığı kimi qiymətləndirilməlidir. Qarabağın tacı, Qafqazın sənət məbədi, Şərqi konservatoriyası, Azərbaycanın ictimai-siyasi, mədəni həyatında mühüm xidmətləri olan görkəmli xadimlərin vətəni, doğma şəhər, əziz bir torpaq, hərbi-strateji əhəmiyyətli qala və müqəddəs abidə kimi Şuşanı xarakterizə edərkən, Ümummilli Lider Heydər Əliyev deyirdi: “Şuşa Azərbaycanın ən əziz və böyük tarixi olan bir guşəsidir. Şuşanı yaradanlar, Şuşa şəhərini quranlar, Şuşa qalasını tikənlər Azərbaycan torpağının sahibləri olublar və Qarabağda Azərbaycan torpağının daim qorunması, saxlanması üçün Şuşa şəhərini, qalasını yaradıblar. Bu şəhərdə, onun ətrafında Azərbaycan xalqının bir neçə əsrlik tarixə

malik böyük mədəniyyəti, mədəni irsi, qəhrəmanlıq nümunələri yaranıbdır. Şuşa təkcə şuşalılar üçün yox, bütün azərbaycanlılar üçün, vətəni, millətini sevən hər bir vətəndaşımız üçün əziz bir şəhərdir, əziz bir torpaqdır, əziz bir qaladır, əziz bir abidədir.”[1]

Təsadüfi deyildir ki, Şuşanın işğaldan azad edildiyi gün – 2020-ci il noyabrın 8-i “Zəfər günü”, həmçinin uzun illər işğal altında olan torpaqlarımızın azad edilməsi üçün misilsiz səylər göstərmiş Ümummilli Lider Heydər Əliyevin vəsiyyətinin həyata keçirildiyi gün oldu. Həmin tarixi hadisə ilə əlaqədar Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev cənabları böyük fəxarət hissi və qürurla deyirdi: “Mən bu gün Ulu Öndər Heydər Əliyevin məzarını ziyarət etdim, onun ruhu qarşısında baş əydim. Ürəyimdə dedim, xoşbəxt adamam ki, ata vəsiyyətini yerinə yetirdim. Şuşanı azad etdik! Bu, böyük Qələbədir! Bu gün şəhidlərimizin, Ulu Öndərin ruhu şaddır! Gözün aydın olsun

Azərbaycan! Gözünüz aydın olsun dünya azərbaycanlıları!”

Ümummillî Lider Heydər Əliyev öz xalqını zamanın mürəkkəb tarixi-siyasi sınaqlarından uğurla çıxarmış və ardıcıl mübarizə apararaq onu müstəqilliyə qovuşdurmuş qüdrətli şəxsiyyətdir. Azərbaycan xalqı yeni əsrə və yeni minilliyə məhz Heydər Əliyev zəkasının işığında qədəm qoymuşdur. Davamlı yüksəliş yolunda inamla irəliləyən müasir Azərbaycan Heydər Əliyevin həyat amalının təntənəsidir. Dövrünün ən nüfuzlu siyasətçiləri ilə bir sırada duran Heydər Əliyev Azərbaycanın müasir simasının, xalqımızın zəngin dəyərlərinin tanınması və ölkəmizin beynəlxalq münasibətlər sisteminə layiqli mövqə qazanmasında müstəsna rol oynamışdır.

Ermənistan tərəfindən torpaqlarımızın işğal olunmasının beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri əsasında həlli Ulu Öndərin qarşıya qoyduğu başlıca vəzifə olmuş, ölkəmizin bütün resursları, xalqımızın potensialı tarixi ədalətin bərpası üçün səfərbər edilmişdir. Ulu Öndərin şah əsəri olan güclü Azərbaycan dövləti öz suverenliyini, müstəqilliyini qorumağa qadir olduğunu 44 günlük Vətən müharibəsində şanlı Zəfər qazanmaqla sübuta yetirmişdir.

Ümummillî Lider Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı qarşısında möhtəşəm tarixi xidmətlərindən biri də, ötən iki əsrdə azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilmiş etnik təmizləmə və soyqırımı siyasəti nəticəsində xalqımızın ağır məhrumiyyətlərə, millî faciə və məşəqqətlərə məruz qalmasına tarixi hüquqi qiymətin verilməsindən ibarət olmuşdur. Nəinki tariximizin əvvəlki dövrlərində, hətta müstəqilliyimizin ilk illərində bu faciələr diqqətdən kənar qalmışdır. Yalnız Ulu Öndər ikinci dəfə hakimiyyətə gəldikdən sonra ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirdikləri soyqırımı və deportasiya cinayətlərinə əsl hüquqi-siyasi qiymət verildi [6, 158].

Qalib ordunun Ali Baş Komandanı, möhtərəm cənab prezident İlham Əliyevin “1918-ci il azərbaycanlıların soyqırımının 100 illiyi haqqında” 18 yanvar 2018-ci il tarixli Sərəncamında [10] bu tarixi hadisə barədə qeyd edil

diyi kimi, erməni millətçiləri tarixin müxtəlif mərhələlərində mifik “Böyük Ermənistan” ideyasını gerçəkləşdirmək məqsədilə soydaşlarımıza qarşı etnik təmizləmə, deportasiya və soyqırımları həyata keçirmişlər. Azərbaycan xalqının başına gətirilən ən dəhşətli faciələrdən biri də 100 il bundan əvvəl - 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Bakı Sovetinin mandatu altında fəaliyyət göstərən daşnak-bolşevik silahlı dəstələri tərəfindən xüsusi qəddarlıqla törədilmiş kütləvi qırğınlardır. Həmin günlərdə Bakı şəhərində, habelə Bakı quberniyasına daxil olan digər şəhər və qəzalarda on minlərlə dinc sakin məhz etnik və dini mənsubiyyətinə görə qətlə yetirilmiş, yaşayış məntəqələri dağıdılmış, mədəniyyət abidələri, məscid və qəbiristanlıqlar yerlə-yeksan edilmişdir. Sonrakı dövrlərdə daha da azğınlaşan erməni millətçiləri qeyri-insani əməllərini davam etdirmiş, Qarabağ, Zəngəzur, Naxçıvan, Şirvan, İrəvan və digər bölgələrdə kütləvi qətlər, talanlar və etnik təmizləmələr həyata keçirmişlər.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hökuməti ermənilərin törətdikləri ağır cinayətlərin araşdırılması üçün Fövqəladə İstintaq Komissiyası yaratmış, komissiyanın üzə çıxardığı həqiqətlərin xalqın yaddaşında hifz edilməsi və dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün bir sıra tədbirlər görmüşdür. Lakin Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra bu proses dayandırılmış, baş verənlərin sona qədər təhqiq edilməsinin və ona müvafiq siyasi-hüquqi qiymət verilməsinin qarşısı alınmışdır. Yalnız 80 il sonra – 1998-ci il martın 26-da Ümummillî Lider Heydər Əliyevin imzaladığı “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanında [9] həmin dəhşətli hadisələrə adekvat siyasi-hüquqi qiymət verilmiş və 31 mart “Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü” elan edilmişdir.

Ötən illər ərzində aparılmış araşdırmalar sayəsində çoxlu sayda yeni faktlar və sənədlər toplanmış, Quba şəhərində kütləvi məzarlıq aşkar olunmuşdur. Üzə çıxmış tarixi faktlar 1918-ci ilin mart-aprel aylarında və sonrakı dövrlərdə erməni millətçilərinin həyata keçirdikləri qanlı aksiyaların coğrafiyasının daha

geniş və faciə qurbanlarının sayının qat-qat çox olduğunu sübut etmişdir.

Bu faciəli hadisələrin tarixi kökləri dərin idi. Belə ki, Rusiya və İran imperiyaları arasında Azərbaycanı sahib olmaq uğrunda XIX əsrin birinci rübündə amansız və uzun sürən işğalçılıq müharibələrinin nəticəsi olaraq, Gülüstan (1813) və Türkmənçay (1828) müqavilələri ilə Azərbaycan iki imperiya arasında bölündü. Həmçinin Azərbaycanın çar imperiyası tərəfindən ilhaq olunan hissəsi yenidən bir neçə dəfə təkrar bölüşdürüldü. Bu haqda akademik Yaqub Mahmudovun qeyd etdiyi kimi, “Rusiyadan Azərbaycan ərazisinə xristian əhalinin köçürülüb gətirilməsinə cəhd göstərildi. İlk zamanlar bu siyasət baş tutmadıqda Rusiya Cənubi Qafqazda özünə dayaq yaratmaq üçün işğal etdiyi Azərbaycan torpaqlarına, xüsusən Qarabağın dağlıq rayonlarına, keçmiş İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazisinə qonşu ölkələrdən kütləvi surətdə erməni əhalisi köçürdü. Türkiyə ilə həmsərhəd olan Qərbi Azərbaycan torpaqlarında – keçmiş İrəvan, Naxçıvan xanlıqlarının ərazisində süni surətdə və xüsusi məqsədlə “Erməni vilayəti” yaradıldı.” [2, 380].

Bununla da, Azərbaycan xalqının bu milli faciəsinin davamı kimi onun torpaqlarının zəbti başlandı. Qısa bir müddətdə həmin siyasət gerçəkləşdirilərək ermənilərin kütləvi surətdə Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi həyata keçirildi. Soyqırım Azərbaycan torpaqlarının işğalının bir formasına çevrildi. İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ xanlıqlarının ərazilərində məskunlaşdırılan ermənilər orada yaşayan azərbaycanlılarla müqayisədə azlıq təşkil etmələrinə baxmayaraq, öz havadarlarının himayəsi altında, süni ərazi bölgüsü ilə, əslində, azərbaycanlıların öz torpaqlarından qovulması və soyqırımı siyasətinin bünövrəsi qoyuldu. “Böyük Ermənistan” ideyaları təbliğ olunmağa başlandı. Bu uydurma dövlətin Azərbaycan torpaqlarında yaradılmasına “bəraət qazandırmaq məqsədilə” ermənilərin tarixinin saxtalaşdırılmasına yönəlmiş geniş miqyaslı proqramlar reallaşdırıldı.

Şübhəsiz ki, qeyd olunan məsələlər tarix elminin predmetidir, hərtərəfli, tam və obyektiv

tədqiq etmək isə Azərbaycan tarixçilərinin tarixi vəzifəsidir. Lakin burada mübahisəsiz qeyd etməliyik ki, Azərbaycanın və ümumən Qafqazın tarixinin təhrif olunması həmin proqramların mühüm tərkib hissəsini təşkil edirdi.

“Böyük Ermənistan” yaratmaq xülyasından ruhlanan erməni qəsbkarları 1905-1907-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı açıq şəkildə geniş miqyaslı qanlı aksiyalar həyata keçirdilər. 1918-ci ilin mart ayından etibarən əks-inqilabçı ünsürlərlə mübarizə şüarı altında Bakı Kommunası tərəfindən ümumən Bakı quberniyasını azərbaycanlılardan təmizləmək məqsədi güdən mənfur plan həyata keçirməyə başlandı. Sonralar tarixi dövr 30-cu illərin ağır repressiyaları ilə müşayiət olunaraq Azərbaycanın ziyalı genofondunun məhvini nail olunmuş, bunun ardınca 1948-53-cü illər azərbaycanlıların kütləvi deportasiya dalğası, 80-ci illərdən başlayaraq Dağlıq Qarabağ probleminin yenidən süni şəkildə qızıqdırılması, 1990-cı il 20 yanvar faciəsi və 1992-ci il Xocalı soyqırımını demək olar ki, bu faciələrin pik nöqtəsi oldu [5].

Qeyd olunanların araşdırılması, həm də dövlət səviyyəsində araşdırılması, siyasi-hüquqi qiymət verilməsi və dünyaya çatdırılması tarixi bir vəzifə idi. Bu tarixi vəzifəni də dünya şöhrətli tarixi şəxsiyyət Ümummilli Lider Heydər Əliyev yerinə yetirdi. Ulu Öndərin 18 dekabr 1997-ci il tarixli Fərmanı [8] ilə 1948–1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyasının hərtərəfli tədqiq edilməsi, Azərbaycan xalqına qarşı dövlət səviyyəsində həyata keçirilmiş bu tarixi cinayətə hüquqi-siyasi qiymət verilməsi və onun beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması məqsədi ilə Dövlət Komissiyası yaradılmışdır. Bu Fərmanın xüsusi diqqət çəkən məqamlarından biri də həmin Dövlət Komissiyasının sədri vəzifəsini Ümummilli Lider Heydər Əliyevin şəxsən öz üzərinə götürməsindən ibarət idi.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin həmin Komissiyaya rəhbərliyi şəxsən öz üzərinə götürməsi, təkcə Azərbaycan Respublikasının deyil, bütünlükdə dünyanın dövlət və hüquq

tarixi üçün nadir hadisə idi. Bu tarixi hadisə Ulu Öndərin milli faciələrımızın araşdırılmasına xüsusi diqqət göstərməsi və dəyərləndirməsi ilə əlaqədar idi. Fərmanda ürək ağrısı ilə göstərilirdi: “Son iki əsrdə Qafqazda azərbaycanlılara qarşı məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilmiş etnik təmizləmə və soyqırım siyasəti nəticəsində xalqımız ağır məhrumiyyətlərə, milli faciə və məşəqqətlərə məruz qalmışdır. Mərhələ-mərhələ gerçəkləşdirilən belə qeyri-insani siyasət nəticəsində azərbaycanlılar indi Ermənistan adlandırılan ərazidən – min illər boyu yaşadıkları öz doğma tarixi-etnik torpaqlarından didərgin salınaraq kütləvi qətl və qırğınlara məruz qalmış, xalqımıza məxsus minlərlə tarixi-mədəni abidə və yaşayış məskəni dağıdılıb viran edilmişdir.

SSRİ Nazirlər Sovetinin 1947-ci il 23 dekabr tarixli 4083 nömrəli və 1948-ci il 10 mart tarixli 754 nömrəli qərarları Azərbaycan xalqına qarşı növbəti tarixi cinayət aktı olmuşdur. Bu qərarlar əsasında 1948–1953-cü illərdə yüz əlli mindən çox azərbaycanlı Ermənistan SSR ərazisindəki dədə-baba yurdlarından kütləvi surətdə və zorakılıqla sürgün olunmuşdur. Adi hüquq normalarına zidd olan bu qərarların icrası zamanı avtoritar-totalitar rejimin mövcud repressiya qaydaları geniş tətbiq edilmiş, minlərlə insan, o cümlədən qocalar və körpələr ağır köçürülmə şəraitinə, kəskin iqlim dəyişikliyinə, fiziki sarsıntılara və mənəvi genosidə dözməyərək həlak olmuşlar. Bu işdə erməni şovinst dairələrinin və SSRİ rəhbərliyinin cinayətkar siyasəti ilə yanaşı, o dövrdə Azərbaycan rəhbərliyinin öz xalqının taleyinə zidd mövqeyi, soydaşlarımıza qarşı törədilən cinayətlərin təşkilində və həyata keçirilməsində iştirakı da az rol oynamamışdır. Təəssüf ki, 1948–1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindən deportasiya olunması faktı ötən 50 il ərzində lazımınca araşdırılmamış, bu hadisələrə hüquqi-siyasi qiymət verilməmişdir.”

Azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindən deportasiyasına totalitar-sovet-bolşevik rejimi münbit şərait yaratmışdı. Erməni şovinst dairələri isə bundan cinayətkar məqsədlərini həyata keçirmək üçün “məharətlə” istifadə etmişlər. Belə ki, deportasiya, repres-

siya, “qırmızı terror” və soyqırım cinayətləri totalitar sovet-bolşevik rejiminin və proletar diktaturasının mahiyyətindən törəyən, onun səciyyəvi keyfiyyət xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən, doğruluğunun isbata ehtiyacı olmayan obyektiv hadisələr idi.

Qeyd olunan qanlı cinayətlər bu üsul idarənin mahiyyətindən törədiyindən “stalinizm” dövrü başa çatmasına, keçmiş SSRİ rəhbərliyinin dəfələrlə dəyişməsinə baxmayaraq, deportasiya cinayətlərinə siyasi-hüquqi qiymət verilməmişdir. Yalnız totalitar sovet-bolşevik rejimi dağılmaq, süqut etmək ərəfəsində, yəni 1989-cu il noyabr ayının 14-də SSRİ Ali Soveti “Zorla köçürülmüş xalqlara qarşı repressiya tədbirlərinin qanunsuz, cinayətkar tədbirlər hesab edilməsi və onların hüquqlarının təmin olunması haqqında” bəyannamə qəbul etmişdir. Həmin bəyannamə qəbul edildikdən 10 gün sonra, yəni 1989-cu il noyabr ayının 24-də əvvəlcə Moskvada “İzvestiya” qəzetində [15,1], sonra, elə həmin gün Bakıda “Kommunist” qəzetində çap olunmuşdur [7, 1].

Göründüyü kimi, keçmiş SSRİ Ali Soveti həmin vaxtda belə, sözü gedən məsələ üzrə səlahiyyətlərinə bilavasitə aid edilən normativ hüquqi akt deyil, məcburi davranış qaydalarını özündə əks etdirməyən, direktiv xarakterli, heç bir hüquqi nəticə törətməyən və hər hansı bir faktiki icra mexanizmi olmayan formal xarakterli bəyannamə qəbul etmişdir.

Qeyd olunan naqis cəhətlərinə baxmayaraq, bəyannamədə keçmiş SSRİ Ali Soveti xalqları zorla köçürmək praktikasını beynəlxalq hüququn əsaslarına, humanizm prinsipinə zidd olan ən ağır cinayət kimi qətiyyətlə pislənilmişdir: “Yaddaş xüsusi bir kədər hissilə bizi Stalin repressiyalarının faciəli illərinə aparır. Qanunsuz və özbaşınalıq heç bir respublikadan, heç bir xalqdan yan keçməmişdir. Keçmişdə yol verilmiş kütləvi həbslər, düşərgələrdəki əzablar, köçürmə zonalarında olmuş binəşib qadınlar, qocalar və uşaqlar indinin özündə də bizə vicdan əzabı verir, mənəviyyatımıza həqarət gətirir. Bunu unutmaq olmaz”.

Keçmiş SSRİ Ali Soveti həmin sənəddə repressiyalara məruz qalmış bütün sovet xalqlarının hüquqlarının qəti bərpası üçün müvafiq

qanunvericilik tədbirləri görməyi zəruri hesab etmişdir. Həmin bəyannamədə daha sonra qeyd olunur ki, balkarların, inquşların, kalmıqların, qaraçayların, Krım tatarlarının, almanların, Mesxeti türklərinin, çeçenlərin doğma yerlərindən köçürülməsi Stalin rejiminin vəhşi tədbirləri olmuşdur. Xalqları zorla köçürmək siyasəti koreyalıların, yunanların, kürdlərin və başqa xalqların taleyində də öz əksini tapmışdır.

Göründüyü kimi, zorla köçürmə siyasətinin qurbanı olmuş xalqların siyahısında azərbaycanlıların adlarının olmaması, Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyaya məruz qalmış millətimizə qarşı tarixi ədalətsizliklə bərabər, keçmiş SSRİ Ali Soveti həmin bəyannaməsinin naqis cəhətlərindən biri kimi qiymətləndirilməlidir.

Şübhəsiz ki, 1989-cu il 14 noyabr tarixli bəyannamədə adları sadalanan xalqlarla müqayisədə, deportasiya olunmuş azərbaycanlıların sayı, gerçəkləşdirilən qeyri-insani və cinayətkar siyasət nəticəsində törədilmiş faciələrin miqyası, eləcə də bu qərarların icrası zamanı avtoritar-totalitar rejimin mövcud repressiya qaydalarının daha amansız surətdə geniş tətbiq edilməsi xüsusi vurğulanmalıdır. Yəni qeyd olunan səciyyəvi keyfiyyət xüsusiyyətinə görə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası sözügedən bəyannamədə adları sadalanan xalqlardan, xüsusi ağırlıq dərəcəsinə görə tamamilə fərqlənir.

Təbii olaraq, belə bir sual qarşıda durur: azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyasının səciyyəvi keyfiyyət xüsusiyyəti nədən ibarətdir? Xüsusi araşdırma aparmadan bu suala birmənalı və konkret cavab vermək olar – erməni şovinizt dairələrinin Azərbaycan xalqına qarşı yönəlmiş soyqırım cinayəti. Bu bir həqiqətdir, gün kimi aydın həqiqət, doğruluğunun isbata ehtiyacı olmayan aksiomdur.

Azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyasının erməni şovinizt dairələrinin Azərbaycan xalqının məhvinə yönəlmiş

soyqırım cinayətinin obyektiv cəhətinin zəruri ünsürü olmasını təsdiq edən başqa bir fakt – 1989-cu il 14 noyabr tarixli bəyannamənin icrası ilə əlaqədar verilən normativ hüquqi aktlarla təsdiqlənir. Belə ki, “Zorla köçürülmüş xalqlara qarşı repressiya tədbirlərinin qanunsuz, cinayətkar tədbirlər hesab edilməsi və onların hüquqlarının təmin olunması haqqında” bəyannamə ilə əlaqədar bəzi qanunvericilik aktlarının hüquqi qüvvəsini itirməsi haqqında” SSRİ Ali Sovetinin 1991-ci il 7 mart tarixli qərarı [12,302] ilə keçmiş SSRİ-in 16 ədəd qanunvericilik aktı ləğv edilmişdir. Hüquqi qüvvəsini itirmiş həmin qanunvericilik aktlarının sırasında Azərbaycan xalqına qarşı növbəti tarixi cinayət aktları olan SSRİ Nazirlər Sovetinin "Kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-nin Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında"ki 1947-ci il 23 dekabr tarixli 4083 sayılı və "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və başqa azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-nin Kür-Araz ovalığına köçürülməsi ilə əlaqədar tədbirlər haqqında" 10 mart 1948-ci il tarixli qərarlarının [4] olması, şübhəsiz ki, erməni şovinizt dairələrinin cinayət əməlləridir.

Erməni şovinizt dairələrinin cinayət əməlləri ilə əlaqədar diqqət tələb edən başqa bir məsələ ondan ibarətdir ki, SSRİ Ali Sovetinin yuxarıda adı qeyd olunan 1991-ci il 7 mart tarixli qərarı ilə “1944-cü ildə Gürcüstan SSR-dən deportasiya olunmuş milliyyətə azərbaycanlı olan SSRİ vətəndaşlarına qarşı müəyyənləşdirilmiş məhdudiyətlərin ləğv edilməsi haqqında” SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1957-ci il 31 oktyabr tarixli fərmanının 2-ci maddəsi” [14,302] hüquqi qüvvəsini itirmişdir. Eyni zamanda, həmin qərarla “Əvvəllər Gürcüstan SSR-də yaşamış SSRİ vətəndaşlarına – türklər, kürdlər, xemşillər və azərbaycanlılara münasibətdə SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1957-ci il 31 oktyabr tarixli fərmanının 2-ci maddəsinin və SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1956-cı il 28 aprel tarixli fərmanının 2-ci maddəsinin tətbiq edilməsi qaydası haqqında” SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 1968-ci il 30 may tarixli qərarı [13,188] ləğv edilmişdir.

Göründüyü kimi, SSRİ Ali Sovetinin yuxarıda adı qeyd olunan 1991-ci il 7 mart tarixli həmin qərarında azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindən kütləvi surətdə deportasiyası barədə yuxarıda adı qeyd olunan iki qərarın heç birinin daxil edilməməsinə baxmayaraq, azərbaycanlıların Gürcüstan SSR-dən deportasiyası haqqında qərarların adları, istisnasız həmin sənədə əlavə olunmuşdur. Bu da, heç şübhəsiz ki, həmin dövrdə erməni şovinst dairələri ilə keçmiş SSRİ rəhbərliyinin (Fransada hazırkı Makron hökuməti ilə olduğu kimi) isti münasibətinin nəticəsi idi.

Bu tarixi ədalətsizliklərlə və saxtakarlıqlarla mübarizə aparmağımızda, həqiqətlərin dünya xalqlarına çatdırılmasında müstəqilliyimizin əldə olunması bizim üçün geniş meydan açmışdır. Ümummilli Lider Heydər Əliyev bu barədə deyirdi: “Müstəqillik dövründə qazandığımız mühüm nailiyyətlərdən biri tariximizin uzun illər gizli saxlanılan, saxtalaşdırılan və təhrif edilən dövr və hadisələrinin obyektiv mənzərəsini yaratmaq imkanı əldə etməyimizdir. Belə hadisələrdən biri də dövlətimiz tərəfindən artıq öz siyasi və hüquqi qiymətini almış azərbaycanlıların soyqırımıdır. Biz bir daha tarixi keçmişə qayıdır, xalqımıza qarşı açıq şəkildə həyata keçirilən geniş miqyaslı aksiyaları ürək ağrısı ilə yad edirik.”

Hörmətli professorumuz Şəhla xanım Səmədovanın ürək ağrısı və təəssüflə qeyd etdiyi kimi, irqi ayrı-seçkilik – aparteid istisna olmaqla, CM-nin 7-ci bölməsində göstərilən bütün cinayətlər (Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər) Ermənistan Respublikası tərəfindən Azərbaycan ərazisində və Azərbaycan vətəndaşlarına qarşı törədilmişdir. Bu günə kimi bu cinayətləri törədən şəxslərdən heç kim mühakimə olunmamışdır [3].

Doğrudur, Müzəffər Ali Baş Komandanımız İlham Əliyev cənablarının rəhbərliyi, ordumuzun və xalqımızın “Dəmir yumruq” kimi birləşməsi nəticəsində 44 günlük vətən müharibəsində Xocalı soyqırımını və Azərbaycan vətəndaşlarına qarşı törədilmiş digər ağır cinayətləri törətmiş erməni cəlladlarının layiqli cəzaları verilmişdir. Lakin hərbi meydanında verilmiş layiqli cəzalar hüquqi müstəvidə də reallaşdırılmalıdır.

Bu yolda hüquqşünasların əsas vəzifələrindən biri də departasiya hadisələrinə tarixi hüquqi qiymət verilərkən, onun soyqırım cinayətinin obyektiv cəhətinin zəruri elementi olmasını hüquqi cəhətdən əsaslandırmaqdan ibarətdir.

Soyqırım və digər beynəlxalq cinayətlər – millətlərin, xalqların, eləcə də milli, etnik, irqi, yaxud dini qrupların və bütünlükdə insanlığın təhlükəsizliyinə, beynəlxalq sülhə qəsd edən, beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərini kobud şəkildə pozan ictimai təhlükəli, təqsirli, cəzalanmalı olan əməllərdir. Hüquqi tərkibi beynəlxalq hüquq normalarında müəyyən edilən, beynəlxalq hüquqi aktlarla tənzimlənən və beynəlxalq hüquqa zidd olan bu əməllər müəyyən bir dövlətin və ya dövlətlərin, millətlərin, xalqların, yaxud müəyyən qrupların hüquqlarını və qanuni mənafelərini, eləcə də beynəlxalq səviyyədə tanınmış insan hüquqlarını və azadlıqlarını kobud və kütləvi surətdə pozması ilə xarakterizə olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, cinayət qanununun digər normalarından fərqli olaraq, bu əməllər həm beynəlxalq hüquqda, həm də milli cinayət qanunvericiliyində cinayət hesab olunur. Bu sahədə olan beynəlxalq hüquqi aktlar milli cinayət qanunvericiliyinin inkişafında, beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılmasında (unifikasiyasında) və təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynamaqla yanaşı, soyqırım və digər beynəlxalq cinayətlərin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində cinayət hüququnun mənbələri kimi də əhəmiyyət kəsb edirlər. Adətən, qeyd olunan sahədəki beynəlxalq hüquqi aktların təsnifatı aparılarkən onlar şərti olaraq 4 qrupa bölünürlər.

Birinci qrupa, bilavasitə soyqırım və digər beynəlxalq cinayətlərə həsr olunmuş və bu bölməyə aid cinayətlərin konkret tərkiblərini müəyyən edən beynəlxalq hüquqi aktlar daxildir. Məsələn, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən 9 dekabr 1948-ci il tarixdə qəbul olunmuş və 12 yanvar 1951-ci ildə qüvvəyə minmiş “Genosid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında” Konvensiya (Azərbaycan Respublikası 31 may 1996-cı il tarixli Qanunla həmin Konvensiyaya qoşulmuşdur) [11], Aparteid

cinayəti ilə mübarizə və onun cəzalandırılması haqqında 1973-cü il Konvensiyası, Beynəlxalq səviyyədə müdafiə olunan şəxslər, o cümlədən diplomatik agentlər əleyhinə cinayətlərin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında 1973-cü il Konvensiyası, Girov götürülməsi ilə mübarizə haqqında 1979-cu il Beynəlxalq Konvensiyası, Nüvə materialının fiziki müdafiəsi haqqında 1980-ci il Konvensiyası və s.

İkinci qrupa tərkibində soyqırım və digər beynəlxalq cinayətlərə aid müddəalar olan beynəlxalq müqavilələr və digər beynəlxalq hüquqi aktlar (məsələn, Mühəribə qurbanlarının müdafiəsinə dair 1949-cu il Cenevrə Konvensiyası, Ümumdünya Poçt Konvensiyası, Dəniz hüququ haqqında 1958-ci il Konvensiyası, Dəniz hüququ üzrə 1982-ci il BMT Konvensiyası və s.

Bu cinayətlərin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində mühüm rol oynayan beynəlxalq hüquqi aktların üçüncü qrupuna beynəlxalq tribunalların və beynəlxalq təşkilatların nizamnamələri (Nürnberq, Tokio, Yuqoslaviya və Ruanda tribunallarının Nizamnamələri, Beynəlxalq cinayət məhkəməsinin Nizamnaməsi və Beynəlxalq cinayət polisi təşkilatının (İnterpolun) Nizamnaməsi) daxildir.

Nəhayət, bu cinayətlərlə mübarizə sahəsində əməkdaşlıq və ya hüquqi yardım haqqında ikitərəfli müqavilələr də qeyd olunan ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsində mühüm rol oynayır.

Soyqırım və digər beynəlxalq cinayətlərə qarşı beynəlxalq cinayət hüquqi mübarizənin tarixi, hüquq ədəbiyyatında mövcud fikirlərə hörmətlə yanaşmaqla və mübahisələrə münasibət bildirmədən demək olar ki, alman və yapon militaristlərini cəzalandırmaq üçün təsis olunmuş Nürnberq və Tokio tribunallarından başlayır. Belə ki, Nürnberq və Tokio tribunalları

bu sahədə beynəlxalq cinayət hüququnun inkişafında əhəmiyyətli rol oynamaqla beynəlxalq fərdi cinayət məsuliyyətinin əsasını qoymuşdurlar. Hüquq tarixində ilk dəfə olaraq soyqırım və digər beynəlxalq cinayətlər törətmiş fiziki şəxslər beynəlxalq məhkəmə orqanı tərəfindən beynəlxalq hüquq normaları əsasında mühakimə olundular.

Diqqət tələb edən məsələ odur ki, 30 dekabr 1999-cu il tarixdə qəbul edilmiş və 1 sentyabr 2000-ci il tarixdən qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin ümumi hissəsində sadalanan cinayəthüquqi mühafizə obyektləri sırasına, ölkəmizin hüquq tarixində ilk dəfə olaraq, sülh və insanlığın təhlükəsizliyi daxil edilmişdir. Belə ki, 1999-cu il CM-nin 2.1-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin vəzifələri sülhü və bəşəriyyətin təhlükəsizliyini təmin etməkdən, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, mülkiyyəti, iqtisadi fəaliyyəti, ictimai qaydanı və ictimai təhlükəsizliyi, ətraf mühiti, Azərbaycan Respublikasının konstitusiyaya quruluşunu cinayətkar qəsdlərdən qorumaqdan, habelə cinayətlərin qarşısını almaqdan ibarətdir.

Soyqırım cinayətlərinin hüquqi tənzimləməsinin təkmilləşdirilməsi, azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyasının hərtərəfli tədqiq edilməsi, Azərbaycan xalqına qarşı dövlət səviyyəsində həyata keçirilmiş bu tarixi cinayətə – deportasiya hadisələrinə hüquqi qiymət verilmədən, onun soyqırım cinayətlərinin obyektiv cəhətinin zəruri elementi kimi hüquqi cəhətdən əsaslandırılması və onun beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması hüquq elminin və hüquqsünasların mühüm vəzifələrindən biridir.

Ədəbiyyat:

1. Elçin Əhmədov. “Şuşa ili”ndən “Heydər Əliyev ilinə” – “Azərbaycan” qəzeti, 4 yanvar 2023-cü il – <https://www.azerbaijan-news.az/>
2. Yaqub Mahmudov. Qarabağ: real tarix. B.: Təhsil, 2005.- 380 s.
3. Şəhla Səmədova. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin beynəlxalq cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən normalarının tətbiqi məsələləri haqqında // “Qanunçuluq” jurnalı, 2006, № 6.
4. “Azərbaycanlıların Ermənistan SSR-dən deportasiyası (1948-1953-cü illər)”. sənədlər toplusu. Tarix elmləri doktoru Ataxan Paşayevin redaktorluğu ilə. Bakı, “Zərdabi LTD” MMC nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2013.
5. Leyla Hüseynova. Heydər Əliyev irsində azərbaycanlıların soyqırımını və doğma yurdlarından deportasiya edilməsi məsələlərinə münasibət. // <https://science.gov.az/az/news/open/20802>
6. Seyfulla Aslanov. “Yaşamaq hüququnun təmini sahəsində hüquqi tənzimləmənin aktual məsələləri (soyqırım cinayətləri kontekstində)” // Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsində 05.05.2022-ci il tarixdə keçirilən “XXI əsrdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində müasir nəzəri və praktiki yanaşmalar” mövzusunda elmi-nəzəri konfransın materialları. Bakı-2022, s.158-165.
7. SSRİ Ali Sovetinin “Zorla köçürülmüş xalqlara qarşı repressiya tədbirlərinin qanunsuz, cinayətkar tədbirlər hesab edilməsi və onların hüquqlarının təmin olunması haqqında” 14 noyabr 1989-cu il tarixli bəyannaməsi // “Kommunist” qəzeti, 24 noyabr 1989-cu il, №270 (21038).
8. “1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 dekabr 1997-ci il tarixli Fərmanı // <https://e-qanun.az/framework/4099>
9. “Azərbaycanlıların soyqırımını haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 mart 1998-ci il tarixli Fərmanı // <https://e-qanun.az/framework/4684>
10. “1918-ci il azərbaycanlıların soyqırımının 100 illiyi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 yanvar 2018-ci il tarixli Sərəncamı // <https://e-qanun.az/framework/37632>
11. “Genosid cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması haqqında Konvensiyaya qoşulmaq barədə” Azərbaycan Respublikasının 31 may 1996-cı il tarixli qanunu // <https://e-qanun.az/framework/4073>
12. Указа Президиума Верховного Совета СССР от 31 октября 1957 г. «О снятии ограничений с граждан СССР азербайджанской национальности, переселенных в 1944 г. из Грузинской ССР». Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. 1991. № 11. Ст. 302.
13. Постановление Президиума Верховного Совета СССР от 30 мая 1968 г. «О порядке применения в отношении граждан СССР – турок, курдов, хемшилов и азербайджанцев, проживавших ранее в Грузинской ССР – статьи 2 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 28 апреля 1956 г. и статьи 2 Указа Президиума Верховного Совета СССР от 31 октября 1957 г.». (Ведомости Верховного Совета СССР. 1968. № 23. С. 188) .
14. Постановление Верховного Совета СССР «Об отмене законодательных актов в связи с Декларацией Верховного Совета СССР от 14 ноября 1989 года «О признании незаконными и преступными репрессивных актов против народов, подвергшихся насильственному переселению»

лению, и обеспечении их прав». Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. 1991. № 11. Ст. 302.

15. Декларация Верховного Совета СССР «О признании незаконными и прес-

тупными репрессивных актов против народов, подвергшихся насильственному переселению, и обеспечении их прав» // «Известия», М., 24 ноября 1989 г.

Açar sözlər: deportasiya, soyqırım, cinayət tərkibi, beynəlxalq hüquq, beynəlxalq cinayətlər

Seyfulla Aslanov

*The Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Azerbaijan,
Department of Law, Lecturer, Ph.D. in Law*

HEYDAR ALIYEV AND THE HISTORICAL POLICY OF REMEMBRANCE: IN THE CONTEXT OF THE DEPORTATION OF AZERBAIJANIS

ABSTRACT

The article presented for the first time the political and legal assessment of the purposeful deportation policy towards Azerbaijanis by the National Leader Heydar Aliyev. The great leader was directly involved in investigating the noted historical events and personally headed the State Commission. Unlike the deportation of other peoples, the deportation of Azerbaijanis was aimed at the physical destruction of thousands of our compatriots as a result of the heinous criminal activities of Armenian nationalists.

Keywords: deportation, genocide, corpus delicti, international law, international crimes

Сейфулла Асланов

*Преподаватель кафедры Права
Академии Государственного Управления
при Президенте Азербайджанской Республики,
доктор философии по праву*

**ГЕЙДАР АЛИЕВ И ИСТОРИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ПАМЯТИ:
В КОНТЕКСТЕ ДЕПОРТАЦИИ АЗЕРБАЙДЖАНЦЕВ**

РЕЗЮМЕ

В статье впервые была представлена политико-правовая оценка Общенациональным лидером Гейдаром Алиевым целенаправленной депортационной политики в отношении азербайджанцев. Великий лидер принимал непосредственное участие в расследовании отмеченных исторических событий, лично возглавлял Государственную комиссию. В отличие от депортации других народов, депортация азербайджанцев была направлена на физическое уничтожение тысяч наших соотечественников в результате гнусной преступной деятельности армянских националистов.

***Ключевые слова:** депортация, геноцид, состав преступления, международное право, международные преступления*